

Türk Dünyasında Ortak Sanat Anlayışı Mümkün mü?*

Abdullah GÜNDOĞDU*

Özet

Türk tarihinin tarihsel süreci düşünüldüğünde üç ana ortak sanat dönemini belirlemek mümkündür. Bunlardan ilki *Bozkır kültür çağı* olarak tabir ettiğimiz doğa insan ilişkisinin üstün sanat anlayışını doğurduğu 10. Yüzyıla kadar olan süreçtir. İkincisi ise, yeni bir din ve medeniyetin etkisi altında bilim ve sanatta günden güne etkisi artan Arapça ve Farsçanın kültür dairesine girildiği *İslâmi dönemdir*. Son dönemi ise Türklerin toplumsal, iktisadî ve siyasî hayatlarının yanı sıra kültürel hayatlarında da hızlı değişimin yaşandığı *milli uyanış devri* olarak tasnif edebilmek mümkündür. Bu çalışma Türk dünyasının tamamında ortak bir sanat anlayışının mümkün olup olamayacağı sorunsalı üzerinedir.

Anahtar Kelimeler: *Türk Dünyası, Bozkır kültür çağı, Milli uyanış devri. Türk sanat anlayışı.*

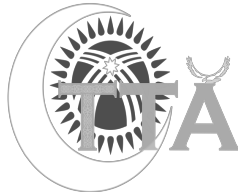
Is Common Art Understanding in the Turkish World Possible?

Abstract

Considering the historical process of Turkish history, it is possible to identify three common main art periods. The first of these is the steppe

* Adana Büyükşehir Belediyesi 3. Uluslararası Türk Dünyası Sanat Çalıştayı'nda (21/28 Ocak 2019/ Adana) aynı başlıkla sunulan bildiri metnidir.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü. abdullahgundogdu@yahoo.com. (Makale gönderim tarihi: 16.05.2019; Makale kabul tarihi: 15.06.2019)

2 Türk Dünyasında Ortak Sanat Anlayışı Mümkün mü?

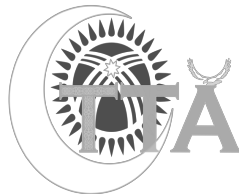
culture age. The relationship between nature and human gave birth to the concept of art and the period lasted until the 10th century.

The second is the Islamic period, in which Arabic and Persian entered the cultural circle under the influence of a new religion and civilization. In the last period, it is possible to classify it as a period of 'national revival', where rapid change is taking place in the social, economic and political life of the Turks as well as in cultural life. This study focuses on the question of whether a common understanding of art can be possible throughout the Turkish world.

Keywords: *Turkish World, The Steppe Culture Age, National Revival Period, Turkish Art Concept.*

Sovyetlerin dağılmasından sonra geniş Avrasya kıtasında; Doğu Türkistan'dan Balkanlara, Sibiry'a'dan Doğu Avrupa'ya kadar yayılan sahada Türk dünyası gerçeği kaçınılmaz bir şekilde gündemimize girmiştir. Farklı siyasi rejimler altında, farklı kültür ve dil özelliklerine sahip olmakla birlikte, bu geniş coğrafyayı dolduran halkların dil, tarih, kültür ve uygarlıkça birbirlerine yakınlığı, onları Türk dünyası kavramı altında birleştiren etkenlerdir. Bu yakınlığı daha da ileri taşımak, insanlık için barış, refah vadeden bir zemin oluşturmak kuşkusuz bu yakınlıktan beslenen yüksek sanat anlayışının etkisiyle mümkün olacaktır. Türk dünyasında ortak bir sanat anlayışını oluşturabilmek için öncelikle tarihte bunun mümkün olduğu dönemlere bakmak gereklidir. Böylece gelecekte hangi değerler etrafında birleşip yüksek bir sanatın yaratılacağına da yolunu bulabiliriz.

Tarihte Türk dünyasında üç ana ortak sanat döneminden söz etmek mümkündür. Bunları birinci dönem en eski zamanlardan 10'ncü yüzyıla kadar süren *bozkır kültür çağı*, ikincisi, *İslâmi dönem*, üçüncüsü ise *milli uyanış devri* olarak tasnif edebiliriz.

1.Bozkır Kültür Çağı

İnsanın, en eski devirlerden itibaren, özellikle Neolitik Çağ'da geniş çaplı bitki ve hayvan ıslahı yoluyla tarım ve hayvancılık alanında gösterdiği büyük gelişim, bu ortak dönemin zeminini oluşturmaktadır. Köpek ve domuzun evcilleştirilmesi ile başlayan ve buğday, arpa, keçi, koyun, sığır, keten, bezelye, mercimek, zeytin ağaçları, at, üzüm, eşek, deve ile devam eden bu evcilleştirme sürecinin ne kadar sürdüğü tam olarak bilinmemektedir. Ancak Bakır Çağı'nın son dönemlerinde, yaklaşık yazının icadına yakın zamanlara kadar (M.Ö. 3500-3000) asıl evcilleştirme dalgası sona ermiş bulunuyordu. Tunç ve Demir çağlarında tarım ve hayvancılık alanında gelişmeler devam etmiş olsa da son iki bin yılda artık kayda değer bir herhangi bir bitki ve hayvan evcilleştirilmesi yapılmamıştır. Tüm ileri teknolojimize rağmen, bugün bile kalorimizin yüzde 90'dan fazlasını bu dönemin evcilleştirmesinden karşılıyor olmamız dikkat çekicidir. Araştırmalar bu sürecin tek bir merkezden yayılmadığını, dünyada farklı merkezlerde birbirinden bağımsız başlayıp yayıldığını gösteriyor¹.

İnsanlık, Demir Çağıyla birlikte yani Milattan önceki bin yıl boyunca üç ayrı evrensel düzenin ortaya çıkmasına şahitlik etmiştir. Bunlar iktisadi zeminde yükselen mali yani parasal düzen, ikincisi büyük imparatorlukların kurulduğu siyasi düzen, üçüncüsü, Budizm, Hristiyanlık, Maniheizm, İslam gibi kurumsal dinlerin oluşturduğu dini düzendi². M.Ö. 1200'den sonra aristokratik toplumların uyguladığı savaş yöntemlerinin en gelişmiş biçimini oluşturan savaş arabaları gücünün dayandığı tunçun yerine, daha ucuz ve temin etmesi daha kolay olan demirin kullanılmaya başlanması, eski dünyanın tüm dengelerini değiştirmiştir. Bu yeni maden oldukça bol bulunmaktaydı. Bu sebeple Tunç yapmak için kullanılan Bakır ve Kalaydan çok daha ekonomikti.

¹ Murat Baskıcı, "Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 53, Sayı 1, 1998, s. 73-94; Yuval Noah Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Tüürnün Kısa Bir Tarihi*, Çev. E. Genç, Kolektif Yayınları, İstanbul 2015, s. 89-95.

² Harari, *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens...*, s. 176-177.

4 Türk Dünyasında Ortak Sanat Anlayışı Mümkün mü?

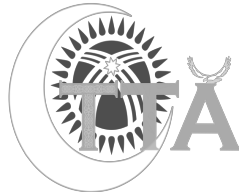
Ancak demirin elde edilmesi ciddi bir beceri gerektiriyordu. Böyle olunca demiri şekillendiren ustanın beceri ve birikimi önem kazandı. Ortaya çıkan eser, eski çağların Tunç aletlerine göre daha dayanıklı ve ucuz olmuştu. Demir, tarım toplumunda da ekonomik ve sosyal değişim sağlamıştır. Bu maden çiftçinin toprağı işlemekte kullanacağı yeni aletler yapmasına olanak tanıdı. Ayrıca gemilerin daha dayanıklı olmasını da sağladı. Demir çağı toplumları ekonomik ve sosyal alanda ilerletti, nüfus artışına, ticaretin büyüyüp küreselleşmesine imkân verdi.

Atın savaşlarda binek hayvanı olarak kullanılması demirin icadından 5 asır sonra gerçekleşti. Bu da basit gibi görünen üzengini keşfiyle mümkün oldu. Üzengi sayesinde atın üzerinde rahatlıkla durulabiliyor ve az insan görevlendirerek daha etkili bir savaş aracı elde edilebiliyordu. Bu, M.Ö. 850- 700 arasında bozkırda gerçekleşmiş, İleri teknoloji ürünü çelik ve atla birleşen bozkır savaşçısının gerçekleştirdiği Büyük Süvari Devrimi idi. Batıda ve Grek mitolojisinde karşımıza çıkan yarı insan yarı at biçimindeki Sentor/ Centaur bu büyük değişimi ifadesiydi. Göçebeler ata binerek atın gücünden ve hızından yararlanma gibi basit bir yöntemin tüm üstünlüklerine sahip Atlı Savaşçılar haline geldiler³.

Bu dönemi ifade eden en temel kavram ihtisaslaşma/ uzmanlaşma olarak tanımlanabilir. Her alanda uzmanlaşan toplumlar iki ayrı dünya halinde diyalektik bir düzen oluşturdular. Bunlardan biri tarımda uzmanlaşmış toplumların oluşturduğu yerleşik dünya ile ikincisi hayvancılıkta uzmanlaşmış toplumların oluşturduğu göçebe dünya idi.

Bozkır medeniyetinin gelişip şekillenmesinde İskitler büyük oranda etkili olmuşlardır. “Hayvan Üslubu” olarak adlandırılan bozkır sanatının taşınabilir organik malzemede-deri, keçe gibi- bozkır yaşamının bitip tükenmeyen mücadelesi, vahşi hayat, av sahneleri vs. işlenmiştir. Bu sanat anlayışı binlerce yıl bozkırda devam etmiştir. Türk topluluklarının İndo-Germen ve Slav kavimlerle olan teması İskit çağında gerçekleşmiş

³ William H. McNeil, *Dünya Tarihi*, Çev. A. Şenel, İmge Yayınları, Ankara 2004, s. 88- 97.

olmalıdır⁴. Taşınabilir ve esnek bir yapıya sahip olan bozkır yaşam biçimine dayanan bozkır kültürü; hareketlilik (dinamiz), çeşitlilik ve süreklilik gibi üç temel özelliğe sahip bulunuyordu.

Bozkır kültürünün vücut bulduğu Yenisey ve Altay bölgesinde Afanasyevo, Andronovo, İskit, Hun ve Göktürk dönemlerine ait yapılan kazılarda çıkan kültür unsurları, şimdiye kadar her ne kadar farklı dönemlere, farklı malzemelere ve topluluklara ait tanımlanmış olsa da bunların ortak yönlerinin çok belirgin olduğu bilinmektedir. Zamanla Kazakistan, Moğolistan bozkırları gibi geniş coğrafyalara yayılmış olan bu kültürde, özellikle kurganlardan çıkan silahlar, at koşumları gibi maddi kültür unsurlarında bir devamlılıktan söz etmek mümkündür. Nitekim söz konusu beş kültür tabakasının hepsinde kurgan yapma geleneği yanında kurganın içine ölüyle birlikte eşya veya eşyaların yerleştirilmesi, yiyecek olarak et ve su gibi gıda maddelerinin bırakılması âdeti mevcuttur. Afanasyevo'dan Göktürlere kadar uzanan dönemlerde kullanılan silahları ve at koşumları göz önüne alındığında kullanılan maddi kültür unsurlarının doğal bir gelişim çizgisi içerisinde devamlılığı yanında bütünleştirici adetlerin varlığı çok açıktır⁵.

Yukarıda sözü edilen siyasi, mali ve dini düzenin yayılması ve korunması Bozkır kültürünün temsilcileri sayesinde mümkün olmuştur. Hayvancı iktisadiyata dayanarak, göçebe bozkır kültürünü yaratanlar "hayvan üslubu" denilen sanat anlayışıyla ilk ortak sanat dönemini yaratmışlardır. İskit çağından Hun dönemine, Orhun döneminden Cengiz çağına Türk dünyasında yakınlaşmanın sonucu doğan bu uzun dönemin ortak sanat anlayışı, Milli varlığımızı oluşturan sözlü kültürümüzün temelini üretildiği, bozkır kültürü ve sanatı olarak anılır. Bu dönem, görkemli siyasi tarihi yanında dilimizin, mitolojimizin, destanlarımızın oluşum çağıdır. Türk hükümdarlarınca denetim ve

⁴ *Erken İç Asya Tarihi*, Derleyen Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 61-167.

⁵ Bkz. Ali Toraman, *Arkeolojik Veriler Işığında Altaylarda At Koşumları ve Savaş Aletleri (İlk Zamanlardan IX. Yüzyıla Kadar)*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora tezi, 2018.

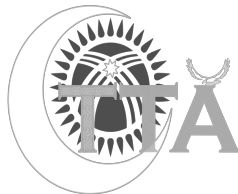

güvenliği sağlanan Ulu İpek Yolu'nun bu yakınlaşmada kuşkusuz büyük rolü vardır.

2. İslami Dönem

10. yüzyıldan başlayarak İslamiyet'in kabulü ile Türk halkları, yeni bir din ve medeniyetin etkisi altında bilim ve sanatta günden güne etkisi artan Arapça ve Farsçanın kültür dairesine girdiler. Türklerin büyük çoğunluğunun Müslüman olmasını temin eden bu dönemde yine Türklerin büyük çoğunluğu 20. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar kullanacakları Arap Alfabetini kabul etmişlerdir. Dil bakımından Orta Türkçe dönemi olarak adlandırılan bu dönemin bir diğer özelliği Türk dünyasında siyasi bölünmüşlüğe rağmen, müşterek edebi bir dilde ve sanat anlayışında buluşabilmiş olmalarıdır. Bunu da büyük oranda temin eden, Arap ve Fars edebiyatının tesirinde gelişmiş olmasına karşın, Divan edebiyatıdır. İslam sanat anlayışının Türk tasavvufunun sürükleyiciliği altında ortak bir manevi iklim yaratan Türk dindarlığının Müslüman Türk sanatını, Türk dünyasında ikinci ortak sanat anlayışının yaşandığı dönemdir.

Bu dönemde Arap istilasının vahalardan bozkıra yayılması bu zamana kadarki paradigmaları değiştirmiş, eskiden bozkır devletlerinin denetiminde olan tarım bölgeleri ve Türkistan'ın şehirleri artık bu dönemde bozkırı denetlemeye başlamıştır. İslâmiyet, 10. yüzyılda Maveraünnehr'den başlayarak diğer Türk zümreleri arasında kuvvetle yayılmaya başlamıştır. Samanîlerle başlayan bu süreç, yönetici seçkinler ile yönetilen halkın da Müslüman Türk olduğu Karahanlı Devleti'ni ortaya çıkarmıştır. Başka yerlerde ve toplumlarda olduğu gibi Türkler için de din değiştirmek, yeni dinin mefhumları ile beraber o dinin kutsal kitabının dilinin etki alanına girmesi anlamına geliyordu. Yeni bir din ve yeni bir medeniyetin baskısı sonucunda eski inanç değerlerinin yenileri ile değişmesi demek yeni ülkelerin de kabulünü birlikte getirmekteydi. Türklerin İslâm havuzuna girdikçe kendi dil dağarcığının karşılayamadığı kavramlar, ister istemez Arapça veya Farsçadan alınmak zorunda

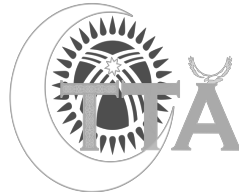
kalınmıştır. Böylece bilim ve sanatta Arapça ve Farsçanın etkisi günden güne artmıştır⁶.

İslâmî dönemle birlikte Eski Türkçe dönemi kapanmış ve yeni yazı dillerinin oluştuğu Orta Türkçe dönemi başlamıştır. Türklerin İran setini aşarak Ön Asya'ya sızdığı bu dönem, aynı zamanda Türkçenin sınırlarını genişlettiği uzun bir evreyi kapsar. Avrasya'nın derinliklerinden başka Anadolu, Balkanlar, Ön Asya ve Kuzey Afrika'yı da içine alan bu yayılma alanı içerisinde birbirinin devamı, sınırları iç içe geçen yazı dilleri ile Türkçe kendini görkemli bir şekilde göstermiştir. Bunlardan ilki 11. Yüzyılda başlayıp Cengiz istilasına kadar devam eden ve *Kutadgu Bilig*, *Dîvânü Lûgatü't-Türk*, *Atabetü'l-Hakayık*, *Divân-ı Hikmet* gibi ilk Türk klasiklerinin yaratıldığı *Karahanlı Türkçesi* dönemidir. Bu dönemle birlikte Türklerin büyük çoğunluğunun İslâm medeniyetine dâhil olmaları sebebiyle yazıları 20 yüzyıl ilk çeyreğine kadar kullanacakları *Arap Alfabesi* olmuştur. Orta Türkçe döneminin hayat bulduğu sahalardan diğeri Hârezm'dir. Karluk, Kıpçak ve Oğuz Türklerinin bu dar sahada kaynaşması, burada gelişen Türkçenin diğer bölgelerde ortaya çıkacak olan *Kıpçak* (13-17. yy), *Eski Anadolu* (13-15. yy) ve *Çağatay* (15-19.yy) Türkçelerini birbirine yaklaştıran bir köprü işlevi görmüştür. Orta Türkçe döneminin yarattığı kuvvetli tesir sayesinde, onca yıkıcılığına rağmen Moğol İstilasını devresi Türkçenin sınırlarını genişlettiği bir devreye dönüşmüştür⁷. Orta Türkçe döneminin diğer bir özelliği de Türk dünyasının yüzyıllar boyunca siyasi bölünmüşlüğüne rağmen, müşterek bir edebî dilde buluşabilmiş olmasıdır. Bunu da büyük oranda temin eden, Arap ve Fars edebiyatının tesirinde gelişmiş olmasına karşın, Divan edebiyatıdır.

13. yüzyıldan itibaren ilk örneklerini gördüğümüz bu edebiyatın Türk dünyasındaki tüm halk katmanlarına sirayet etmiş olduğunu söylemek güçtür. Ancak müşterek bir edebi dil ve mazmunlar âlemi etrafında edipleri ve okuryazarları birleştirmeyi başarmıştır. Türk dilinin 15.

⁶ Mehmet Fuat Köprülü, *Türk Edebiyat Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980: 148- 156.

⁷ Köprülü, *Türk Edebiyat Tarihi*, s. 231.

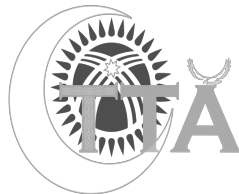
Yüzyıldan başlayarak iki yazı dili etrafında toparlandığını görüyoruz. Bunlardan biri Balkanları, Anadolu'yu ve Azerbaycan'ı içine alan ve Oğuz dili üzerinde şekillenen Batı Türk Yazı Dili ile Uygur-Karluk dilleri üzerinde şekillenen İdil-Ural ve Türkistan sahasını içine alan Doğu Türk Yazı Dilidir. Buna karşın bu iki mecra arasında karşılıklı etkileşim kesintisiz devam etmiştir. 'Yesevî Hikmetleri'nden, 'Bakırgan Kitabın'a, 'Yunus Şiirleri'nden, 'Bektaşî Nefesleri'ne, Köroğlu destanlarından, Hoca Nasreddin fıkralarına kadar sürekliliğini izleyebildiğimiz Türk halk edebiyatı üzerinde inşa edilen Divan edebiyatı, Anadolu'da Süleyman Çelebi, Necatî, Bâkî, çizgisinde yükselirken, Azerbaycan'da Nesimî, Fuzulî ve Türkistan'da ise Lütflî ve Nevâî ile zirveye oturmuştur. Bu edebiyat, Tanpınar'ın deyiimiyle aynı zamanda Türk dünyasında birleştirici ve edebi bir dil köprüsü olmuştur⁸. Buna bağlı olarak, Doğu ve Batı Türk yazı dilleri Yeni Türkçe Dönemi olarak ifade edilen dört yüz yıllık bir evrede, Çağatayca ve Osmanlıca adlarıyla kendi çekim alanlarında bulunan mahallî Türk ağızlarını da özümseyerek, 20. yüzyıla kadar varlıklarını korumuşlardır.

Edebiyat dışında, Türk İslam mimarisi, saraylar, türbeler, kervansaraylar, medreseler, kümbetler, cami ve mescitler ile kendini kuvvetli bir şekilde gösterirken, hat, minyatür, tezhip, musiki v.b. alanlarda Arap ve Fars kültüründen sonra İslam uygarlığının en temel unsuru haline gelmiştir. Kaşkar, Buhara, Semerkant, Hive, Bulgar, Saray, Kazan, Konya, Sivas, Kayseri, İznik, Bursa, Edirne, İstanbul, Tebriz, İsfahan, Maraga bu eserlerin görkemli mekânları olarak ün kazanmışlardır.

3.Milli Uyanış Devri

Türk dünyasında milli uyanışın ve aydınlanmanın başladığı 19. yüzyıl ortalarına doğru mahallî dil özelliklerinin de etkisi ile çağdaş Türk yazı dillerinin oluşmaya başladığını görüyoruz. Bu uyanış ve aydınlanma döneminde Türk yazı dili, çok hızlı bir değişime uğramış, bir yüzyıl

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 19.

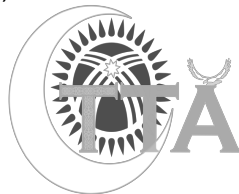
içerisinde yukarıda özetlemeye çalıştığımız dönemlerine eş değer bir gelişim sürecinden geçerek günümüz Türk yazı dillerine ulaşmıştır. Türklerin toplumsal, iktisadî ve siyasî hayatları kadar kültürel hayatları da bu hızlı değişimden nasibini almıştır.

Türkiye’de, Rusya Müslümanları arasında yenileşme ve milli uyanışın başladığı 19. Yüzyılın ilk çeyreğinden son çeyreğine kadar geçen dönemi milli uyanışın mayalandığı ve Türkler arasında edebi ve fikri yakınlaşmanın başladığı bir dönemi oluşturmaktaydı. Türkiye’de Tanzimat döneminin aydınlanmasının, Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Hüsnü Paşa, Ali Süavi ve Şemseddin Sami gibi ilk Türkçü temsilcileri, dil, tarih ve coğrafya çalışmaları ile Türkiye Türkleri ile Rusya Türkleri arasında kuvvetli bağlar kurmayı düşünmüşlerdi. Bunlardan Ahmet Vefik Paşa’nın, Doğu edebi Türk dili Çağatayca’dan Osmanlı Türkçesine aktardığı Ebulgazi Bahadır Han’ın Şecere-i Türk adlı eseri ile Ali Süavi’nin Türkistan’da Rus yayılmasını konu edindiği Hive Hanlığı eseri özellikle bu bağlamda zikredilebilir. Rusya Müslümanları arasında ise İdil- Ural bölgesinde Kursavi (1775-1812) ile başlayıp Mercani (1818-1889) ile kuvvetli bir çıkış yapan Tatar yenilikçiliği onun öğrencileri Hüseyin Feyizhani (1826-1866), Kayyum Nasiri (1824- 1907) ile halka mal olmuştur⁹.

Bazı farklılıklar olmakla birlikte Azerbaycan’da da benzer bir süreç işlemekteydi. İki Türk aydınlanma bölgesi arasındaki en temel fark Azerbaycan’daki aydınlanmanın daha laik karakterli olması idi. Çünkü laiklik mezhep çatışmalarının önünü alacak ve Transkafkasya’da birleşik bir cemiyet hissi oluşturabilecek tek çözüm yolu olarak görülmekteydi. Mirza Feth Ali Ahundzâde (1812-1878) Azerbaycan cemiyetinin hastalıklı ve aksayan yönlerini alaycı bir üslupla bölgedeki geniş halk kesiminin anlayacağı Türki dilde yazmıştı.

19. yüzyıl son çeyreği Türk dünyasında siyasi hâkimiyetin hızla aşındığı ve aynı zamanda milli uyanışın büyük bir ivme kazandığı bir

⁹ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905- 1917)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 11-16.

döneme denk gelir. Türkiye’de ve Rusya Türkleri arasında büyük aydınlanma önderlerinin sahneye çıktığı bu dönemde aydınlar, Türk dil birliği fikrinde olmasalar bile tümü yenileşme arzusuna sahipti ve buna bağlı olarak dilde yenilik hemen hepsinin ortak ülküsü durumundaydı. Türkiye’de *Genç Türkler* (Jön Türkler) akımı ve özellikle *Namık Kemâl*, *Ziya Paşa*, *Ahmed Mithat Efendi* ardından gelen *Ziya Gökalp* ve *Yusuf Akçura* kuşağı, *Türk Ocağı* ve *Türk Yurdu* çevresinde Türk dilini sadeleştirmek ve bu yolla hem Türkiye Türklerinin uyanışını temin etmek hem de dış Türklerle daha kolay anlaşabileceklerine inanmışlardı. Ancak, sadeleştirilmiş Osmanlı Türkçesinin bütün Türklerin ortak edebi dili olabileceği fikri Türkiye dışındaki Türklerin, ilham ettiği bir fikirdir. Kafkasya’da öğretmen-yazar aydınların en önemli temsilcisi olan *Hasan Bey Zerdabi* (1832- 1907), Aydınlanmacı kuşağın ilk milli uyanışçı temsilcisidir. O, *Ahunzâde*’nin yenileşmeci çizgisini milli bir yola sokmuştur. 1875 yılında Bakü’de çıkardığı ilk Türkçe gazete olan *Ekinci Türk halkları* arasında milli uyanışın dönüm noktası olmuştur. *Ekinci*’nin 1877’de Osmanlı – Rus savaşı bahane edilerek kapatılmasından sonra Zerdabi’nin *Ziya* (1879-1981), *Ziya-yi Kafkasya* (1881-1884), *Keşkül* (1884-1891) gibi Rus sansüründen fırsat buldukça gazete ve dergi tecrübeleri oldu¹⁰.

Zerdabi ile eş değer diğer bir milli uyanış sembolü *İsmail Gaspiralı* (1851-1914) olmuştur. O da Moskova’da eğitim görmüş, İstanbul’da ve daha sonra Paris’te kalmıştır. Moskova’dayken yakından tanıdığı Panslavizm’e karşı milli uyanışı temin edecek bir yola yönelmiştir. Gaspiralı’nın yaşadığı Kırım’da konuşulan Doğu edebi Türkçesi, kuvvetli Batı Türkçesi tesiri altında kalmıştı. Bu sebeple iki yazı Türkçesinin yakınlaştığı bu bölge, Türk dil birliğinin bu altın çağında Orta Türkçe çağındaki Hârezm’e benzer işlev görebilecek bir mekân hüviyetinde idi. Gaspiralı burada Türk dünyasında herkesin anlayabileceği ortak bir Türkçe yaratma hayalinin mümkün olabileceğine dair somut bir vasat bulmuştu.

¹⁰ Devlet, *Rusya Türklerinin Milli...*, s. 10.

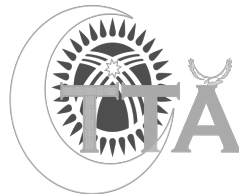
1881’de Akmesic’te Rusça çıkan *Tavrida* gazetesinde başladığı yayıncılık mücadelesi *Tonguç, Şafak, Kamer, Ay, Yıldız, Güneş, Hakikat* gibi isimler taşıyan küçük gazete ve mecmua teşebbüslerinden sonra Tercüman ile gerçek mecrasını bulacaktır. 1882’de Tercüman – Perevodçik adlı bir gazete çıkarma iznini alan Gaspıralı, 1883 22 Nisan’ında Tercüman’ın ilk sayısını çıkardı. Azerbaycanlı büyük zengin Tagiyev’in mali desteğiyle çıkardığı Tercüman gazetesi Rus sansürünü aşmadaki başarısı ile Türk yenileşmesi ve milli uyanışı üzerinde kesintisiz bir tesir uyandırmıştır. Tercüman İstanbul başta olmak üzere Türk dünyasında iyi eğitim görmüş aydınlarca okunmakta özellikle Azerbaycan’da ve Kırım’da büyük rağbet görmekteydi. Azerbaycan’da Hüzeyinzâde Ali Bey’in (1864- 1940) 1905 devrimi sonrasında çıkardığı Füyûzât dergisi Gaspıralı’nın dil birliği fikrinin en kuvvetli temsilcisi idi. İstanbul Türkçesinin esas alınarak Türk dünyasında edebî dil birliğinin sağlanmasının mümkün ve gerekli olduğu inandırdığı¹¹.

Nitekim 1917 Şubat ve Ekim devrimleri ardından ortaya çıkan milli hükümetler ve kurultaylar sürecinde bunun semereleri toplanmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen kurultay tutanaklarının dili ve buralarda dille ilgili alınan kararlar bunun açık göstergesidir. Nitekim 1917 yılı 1- 11 Mayıs’ında Moskova’da gerçekleştirilen *Birinci Umum Müslüman Kongresi*’nde ilk mekteplerde öğretim dili her kabilenin ana dilinde olurken orta mekteplerde mecburi ders olarak, darülfünunlarda (yükseköğretim) ise öğretim dili olarak umum Türk dili kararlaştırılmıştır¹².

Üçüncü dönem, Türk halklarının milli uyanış ve yenileşme sürecinde giriştikleri aydınlanma ve çağdaşlaşma zemininde doğan ve hala gelişimi

¹¹ Bkz. İsmail Gaspıralı, *Seçilmiş Eserleri:1 Roman ve Hikâyeleri*, (Haz. Yavuz, Akpınar-Bayram Orak-Nazım Muradov, Ötüken Neşriyatı, İstanbul 2003; Nadir Devlet, *İsmail Gaspıralı Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist*, Başlık Yayınları, İstanbul, 2011; Abdürreşidov, Zeynelabidin, *İsmail Gaspıralı ve Türkistan’da Ceditçilik*. Taşkent 2008, s. 12- 21.

¹² İhsan Ilgar, *Rusya’da Birinci Müslüman Kongresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s. 346.

12 Türk Dünyasında Ortak Sanat Anlayışı Mümkün mü?

devam eden yeni dönemdir. Türkiye’de Batı tesirinde gelişen yenileşme süreci Atatürk Türkiye’sinde milli, demokratik cumhuriyet rejimini kurmuş ve millici bir çağdaşlaşmayı köklü reformlarla hayata geçirmiştir. Rusya Türklerinden Azerbaycan’da 1918’de Milli demokratik Cumhuriyet kurulmuş, İdil-Ural, Türkistan Türkleri de benzer bir çizgide yürümek istemişlerdir. Sovyet düzeniyle inkitaya uğrayan bu süreç yeniden canlanmıştır. Bugün çağdaş Türk dünyası, demokratik, laik, sosyal hukuk normunda demokratik cumhuriyetler olarak sanat anlayışları bakımından da bu yeni dönemin bir uzantısıdır. Bu yeni dönemde, Türk aydınlanmasının etkisinde ortak tarih, kültür ve dil temelinde Türk dünyasının tamamında ortak bir sanat anlayışı mümkün görünmektedir.

Kaynakça

ABDÜRREŞİDOV, Zeynelabidin, İsmail Gaspıralı ve Türkistan’da Ceditçilik. Taşkent, 2008.

BASKICI, Murat, “Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 53, Sayı 1, 1998, ss. 73-94.

DEVLET, Nadir, İsmail Gaspıralı Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist, Başlık Yayınları, İstanbul 2011.

_____, Rusya Türklerinin Müllî Mücadele Tarihi (1905- 1917), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

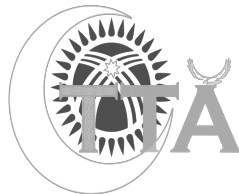
Erken İç Asya Tarihi, Derleyen Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, ss. 61-167.

GASPIRALI, İsmail Seçilmiş Eserleri:1 Roman ve Hikâyeleri, (Hzr Yavuz, Akpınar-Bayram Orak-Nazım Muradov, Ötüken Neşriyatı, İstanbul 2003.

HARARİ, Yuval Noah, Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Tüürnün Kısa Bir Tarihi, Çev. E. Genç, kolektif Yayınları, İstanbul 2015.

ILGAR, İhsan, Rusya’da Birinci Müslüman Kongresi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, Türk Edebiyat Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.

McNeil, William H., Dünya Tarihi, Çev. A. Şenel, İmge Yayınları, Ankara 2004,
TANPINAR, Ahmet Hamdi, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Yapı Kredi Yayınları,
İstanbul 2006.

TORAMAN, Ali, Arkeolojik Veriler Işığında Altaylarda At Koşumları ve Savaş
Aletleri (İlk Zamanlardan IX. Yüzyıla Kadar), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora tezi, 2018.

